

PANOPTICON

I diskussioner kring övervakning är "panopticon" ett ofta förekommande begrepp. Det myntades av den brittiska filosofen **Jeremy Bentham** (1748-1832), annars mest känd som upphovsman till utilitarismen, i en bok med samma namn. Bentham formulerar här en vision av en omfattande övervakning, och boken har därför ibland kommit att betraktas som ett exempel på upplysningstänkandets mörka baksida.

Text: Jeremy Bentham, *Panopticon*

Förord

Förbättrade seder, bibehållen hälsa, upplivad flit, utbredd undervisning, lättade offentliga bördor, ekonomin grundad så att säga på berg, fattiglagarnas gordiska knut inte ituhuggen utan uppknuten – allt detta genom en enkel arkitektonisk idé! [...] Ett nytt sätt att skaffa sig makt, tänkandets makt över tänkandet, i en omfattning som hitintills är utan motstycke, och, till en grad likaså utan motstycke, säkrad, av envar som väljer att göra det, mot missbruk. Sådan är maskinen, sådant det arbete som kan utföras med den. I vilken utsträckning förhoppningarna som därmed har väckts har blivit uppfyllda måste läsaren avgöra.

Breven som utgör huvuddelen av den här traktaten skrevs i Kritis i Ryssland, och därifrån skickades de till England under 1787, ungefär samtidigt som *Defence of Usury*. De var adresserade till en särskild person med sikte på en särskild inrättning som då övervägdes, (som jag hade fått upplysningar om via en engelsk dagstidning) och utan någon direkt eller väldigt bestämd tanke på offentlig publicering. Då den irländska allmänhetens uppmärksamhet riktats mot ett av de teman som breven behandlar, genom ett besked som givits för inte så länge sedan av finansministern om anstalter från regeringshåll att pröva fängelsesystemet – det är av den anledningen som breven nu ser dagens ljus via den irländska tryckpressen. [...]

Brev I: Övervakningsprincipens idé

Kritis i Vitryssland, — 1787.

Käre ****,

Häromdagen lade jag märke till en annons i en av dina engelska tidningar rörande ett tukthus som där omtalas, bestämt för *****. Det slog mig att en byggnadsplan, nyligen uttänkt av min bror för i vissa avseenden likartade syften,

en byggnad, med namnet *övervakningshuset* eller *laboratoriet*, som han håller på att uppföra här, kunde ge vissa tips för den ovan nämnda inrättningen. Jag har därför skaffat några teckningar av den, som jag bifogar. Faktiskt menar jag att planen är möjlig att ge den mest omfattande tillämpning, av skäl som du snart kommer att se.

För att säga allt med ett ord: planen är tillämplig, tror jag, med avseende på alla inrättningar över huvud taget och utan undantag i vilka ett antal personer ska hållas under övervakning, så länge som området inte är för stort för att kunna täckas eller behärskas av byggnader. Oavsett hur olika, eller till och med motsatt, syftet är, om det är att straffa de oförbätterliga, förbättra de fördärvade, spärra in de

”Dess kärna är övervakarens centrala placering, kombinerat med de välkända och mest effektiva anordningarna för att se utan att bli sedd.”

missstänkta, hålla de lata i arbete, livnära de hjälplösa, bota de sjuka, undervisa de villiga i vilken verksamhetsgren som helst, eller uppfostra det uppväxande släktet, med ett ord, om den tillämpas för att uppnå syftet med ett evigt fängelse i väntan på döden, eller fängelse för inspärrande innan rättegång, eller straffanstalter, eller tukthus, eller fattighus, eller fabriker, eller dårhus, eller sjukhus, eller skolor.

I alla dessa fall är det uppenbart att ju mer konstant de som ska övervaka har ögonen på dem som ska övervakas, desto fullständigare kommer syftet med inrättningen att uppnås. Ideal fulländning, om det är målet, skulle kräva att var och en som ska övervakas faktiskt är i den belägenheten hela tiden. Då detta är omöjligt är det nästbästa att eftersträva att han hela tiden ska *tro* att han har ögonen på sig, att han har skäl att tro det och inte är i stånd att försäkra sig

om motsatsen. Just detta, vilket du direkt kommer att se, är fullständigt uppnått i min brors plan, och jag tror att det är lika uppenbart att det inte kan uppnås på något annat sätt, eller, för att tala mer exakt, om det kan uppnås på något annat sätt är det bara i den utsträckningen som ett sådant annat sätt närmar sig det här sättet. [...]

Brev V: Planens väsentliga punkter

Det kan vara till nytta att klart förstå vilka av alla de detaljer du har sett som är och inte är väsentliga i planen. Dess kärna är övervakarens centrala placering, kombinerat med de välkända och mest effektiva anordningarna för att se

”Av vikt är att var och en faktiskt är övervakad under största möjliga del av tiden”

utan att bli sedd. Vad gäller byggnadens allmänna form verkar den mest lämpliga för de flesta syften vara en cirkulär, men detta är inte absolut nödvändigt. Av alla geometriska figurer är denna dock, som du kommer att se, den enda som erbjuder en fullständig överblick, och samma överblick över ett obestämt antal rum av samma dimensioner; som erbjuder en punkt från vilken en man kan överblicka hela antalet till samma fullständighet utan att flytta sig, och halva antalet på samma gång utan att ens röra sig; som, inom en omkrets av en given längd, innehåller den största mängden rum; som har ett centrum på kortast avstånd från ljuset; som ger cellerna störst bredd vid den del där, på grund av ljuset, mest ljus, för arbetsändamål, önskas; och som reducerar till minsta möjliga korthet den sträcka som övervakaren tillryggalägger när han beger sig från en del av övervakningsområdet till varje annan.

Lägg märke till att även om det att de övervakade alltid ska känna sig övervakade, åtminstone att chansen att de är det är stor, kanske är den viktigaste punkten, är den ändå rakt inte den enda. Vore den den enda kunde samma fördel ges i byggnader av nästan varje form. Vad som också är av vikt är att var och en faktiskt *är* övervakad under största möjliga del av tiden. Det är väsentligt i *alla* fall att övervakaren kan känna tillfredsställelsen att veta att disciplinen faktiskt har den effekt den är utformad att ha, och detta är särskilt väsentligt i sådana fall där övervakaren, utöver att se att de fogar sig efter alla permanenta regler som har utfärdats, har mer eller mindre ofta förekommande anledning att ge dem sådana övergående och tillfälliga anvisningar som måste ges och upprätthållas åtminstone vid inledandet av allt utövande av flit. Och jag tror inte det behövs många argument för att bevisa att samma sak gäller för övervakande som för alla andra verksamheter, att den utövas till en högre grad av perfektion ju mindre svårighet utövandet av den möter.

Inte bara det, men ju större chansen är att en given person vid en given tidpunkt faktiskt övervakas, desto starkare kommer övertygelsen vara, desto mer intensiv, om jag så får säga, känslan han har av att vara det. Hur liten fallenhet det större antalet av personerna så situerade än har för beräkning kan knappast något grovt slags beräkning und-

vika att tvinga sig på det mest obildade sinne under sådana omständigheter. Experiment, först i form av försök till obetydliga överträdelser, och i den utsträckning de lyckas vidare mot mer och mer betydande, kommer inte att undgå att lära honom skillnaden mellan en slapp övervakning och en strikt.

Det är av dessa skäl som jag inte kan hjälpa att se varje form som mindre lämplig i proportion till hur den avviker från den cirkulära.

En väldigt väsentlig punkt är att utrymme avdelas för vaktbostaden, tillräckligt för att avpassa den till syftet att utgöra en fullständig och ständig boning för den huvudsakliga övervakaren, eller vaktchefen, och hans familj. Vidare, ju talrikare familjen är, desto bättre, för på detta sätt kommer det i praktiken att vara lika många övervakare som familjemedlemmar, även om bara en blir betald. Varken övervakarens egna order eller något intresse de kan hysa, eller inte, för det regelbundna uppfyllandet av hans plikt är erforderligt för att de ska ha motiv som passar syftet. Genom sin placering är de ofta isolerade från

alla andra objekt, och de kommer därför av sig själva och så att säga oundvikligen att, under alla tillfälliga uppehåll i sina vanliga sysslor, ge sina ögon en riktning som stämmer överens med syftet. Därigenom kommer den stora och ständiga källa till underhållning för städernas stillasittande och sysslösa – att titta ut genom fönstret – att ersättas för dem. Scenen, om än begränsad, kommer att vara väldigt varierande, och därför kanske inte helt sakna underhållningsvärde.

Jeremy Bentham

Panopticon; or, the inspection-house: containing the idea of a new principle of construction applicable to any sort of establishment, in which persons of any description are to be kept under inspection: and in particular to penitentiary-houses, prisons, manufactories, houses of industry, mad-houses, work-houses, lazarettos, poor-houses, hospitals, and schools: with a plan of management adapted to the principle: in a series of letters, written in the year 1787, from Crecheff in White Russia, to a friend in England (Dublin, 1791).
Översättning Hugo Strandberg.